

ДЕФОРМАЦІЯ КООПЕРАТИВНИХ СИСТЕМ У КОМАНДНО-АДМІНІСТРАТИВНІЙ СИСТЕМІ

Проаналізовано розвиток кооперативних систем у командно-адміністративній системі. Встановлено, що кооперативні системи в умовах планової економіки є недосконалими. Виокремлено та охарактеризовано типи деформованих кооперативних систем – кооперативні системи з деформованою економічною сферою; кооперативні системи з деформованою соціальною сферою; кооперативні системи з деформованою духовною сферою; кооперативні системи з деформованою політичною сферою.

Ключові слова: кооперативні системи, командно-адміністративна система, економічна, соціальна, духовна та політична деформація, тотальна деформація.

Постановка проблеми. Визначення місця кооперативних систем у трансформаційній економіці та їх перспектив передбачає якісне оновлення підходів до аналізу кооперації як єдності техніко-економічних, соціально-економічних, організаційних та духовних відносин. Відродження істинної природи кооперації спирається на трактування кооперації як органічної складової ринкової економіки, що покликана протистояти диктату великого бізнесу та посередницьких структур, поєднуючи економічну місію захисту інтересів учасників кооперації з соціальною місією відродження солідарності та співробітництва, соціальної гармонізації та гуманізму.

Значний досвід кооперативної діяльності набуло українське населення, сприяючи не лише покращенню матеріального, але й духовного стану українців, їх освіченості, культурності та національної самосвідомості. Внаслідок встановлення в країнах планової економіки з домінуванням державної власності, в умовах засилля технократичного підходу та адміністративних методів управління кооперативні системи набули спотвореного вигляду, значною мірою перетворившись в соціально-політичний інструмент держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі трансформаційних перетворень у вітчизняній економіці значного розвитку набула теорія кооперативних систем. У дослідження кооперативних систем вагомий внесок зробили такі вітчизняні економісти, як: В. Апопій [3], С.Г. Бабенко [4-6], Г.І. Башнянин [7, 8], С.Д. Гелей [11], Ф.В. Горбонос [12], І. Копич [15], Ю.І. Турянський [19] та інші. Однак, незважаючи на наявність цих всебічних досліджень, безліч аспектів досліджуваної проблеми ще не достатньо розглянуто і потребують подальшого вивчення та доопрацювання. Це обумовило актуальність пропонованого дослідження.

Методика дослідження. Завдання дослідження полягає в комплексному вивченні теоретичних питань деформації кооперативних систем у командно-адміністративній системі та конкретизації типів деформацій цих систем.

Результати дослідження. У радянській економічній літературі суть, місце і роль кооперації в економічній системі характеризувалось передусім залежно від панівних виробничих відносин. Це спричиняло протиставлення соціалістичної і капіталістичної кооперації. Відповідно якісно відрізнялось трактування соціально-економічної природи кооперативів при капіталізмі та соціалізмі. Вважалось, що кооперативи, які діють в умовах капіталізму, є капіталістичними колективними підприємствами, що отримують прибуток і нагромаджують

кооперативну власність за рахунок додаткової вартості, яку вони реалізують у процесі господарської діяльності. При цьому керівництво кооперативами здійснюють капіталістичні підприємці, або їхні представники, що тісно пов'язані з монополіями, буржуазними політичними партіями та організаціями, з держпапаратом. Разом із тим, підкреслювалась докорінна відмінність кооперативів від приватних форм внаслідок підпорядкованості їхньої діяльності забезпеченню виробничих або інших економічних потреб своїх членів, а не максимізації прибутків. На основі посилань на класиків марксизму-ленінізму постійно наголошували тезу про нероздільність соціалізму і кооперації [10, 14, 18, 20]. Соціалістичну кооперацію розглядали як потужний засіб об'єднання трудящих, школу самостійного ведення господарства (насамперед селянства) [21, с. 247].

У часи нової економічної політики споживчі товариства та кооперативи здійснювали контроль за якістю продукції, уклали прямі угоди з синдикатами щодо безпосереднього продажу продукції без послуг посередників тощо. Кооперативні організації відігравали потужну роль у стабілізації ринку, подоланні кризи ціноутворення, забезпеченні населення товарами народного споживання.

Економічна політика, переважно в політиці та теорії, насправді виявилася розворотом у прямо протилежному напрямі – усупільненням, одержавленням одних форм господарської діяльності та заборонаю всіх інших. Заперечення обґрунтованості приватного інтересу в економічній діяльності, курс на ліквідацію реальної економічної самостійності господарських ланок та на злиття в перспективі різних форм власності шляхом переростання їх у "загальнонародну" власність спотворило поняття кооперативних форм діяльності. Кооперативну власність трактували як недорозвинену, "нижчу" форму власності стосовно державної форми. Такий теоретичний підхід лежав в основі практичної трансформації сільськогосподарської, споживчої та житлової кооперації. Кооперативний сектор відчув на собі як тиск послідовної нетерпимості, так і намагання розширити межі колективної власності адміністративними методами. Результатом стало знищення одних кооперативних систем і одержавлення інших. Залишаючись кооперативами за формою, за змістом різні види кооперативних підприємств перетворились в різновид державних, підпадаючи під прес тотального державного регулювання.

Наслідком тривалого панування адміністративної економічної системи стала деформація кооперативних систем та їх структури. Це зокрема стосувалось сільськогосподарської кооперації, адже колгоспи по суті перетворились у специфічні державні аграрні підприємства, організація і діяльність яких будувалась на принципах, протилежних кооперативним – на порушенні добровільності вступу, відсутності демократичного управління, контролю та зацікавленості членів у результатах їхньої господарської діяльності [16, 17]. Внаслідок цього "колгоспи були схожі на класичний кооператив не більше, ніж свиня схожа на їжачка" [9, с. 218]. Кустарно-промислова кооперація діяла до кінця 1950-х років, але з обмеженими функціями із заготівлі другорядної сировини.

Проблема деформації кооперативів була властивою для більшості держав з плановою економікою. Зокрема в НДР створено в процесі колективізації виробничі кооперативи – потужні сільськогосподарські підприємства, які пос-

тупово втратили свою кооперативну природу, перетворившись з промисловими та селянськими торговими кооперативами в зняряддя держави. Це саме сталося і з кооперативними касами для ремесла та промислу, що здійснювали банківські операції, які стали складовою банківської монополії, втративши свою незалежність [22].

Поряд із цим, домінування технократичного підходу та абсолютизація необхідності неухильного підвищення рівня усупільнення виробництва зумовлювали невиправдане зростання рівня концентрації кооперативної діяльності та централізації її управління. Адміністративний тип ринку поєднувався з високим рівнем потенційного монополізму в кооперативній сфері. Кооперативні системи здебільшого втратили свою специфіку та набули спотвореного вигляду, перетворившись на складову панівної соціально-економічної системи, нерідко виступаючи додатком до державної власності та джерелом збагачення управлінців.

Деформація економічної сфери кооперативних систем насамперед обумовлювалась пануванням квазіринкових відносин. При цьому реальний кооперативний сектор як основний регулятор кооперативних процесів та руху ресурсно-продуктових та грошових (витратних і доходних) потоків був відсутній. У цей період ринок використовували лише як адміністративний важіль для формальної "перепроверки" основних економічних актів. Натомість основні економічні рішення щодо напрямів та обсягів виробництва, цінової політики ухвалювали адміністративні планові органи апріорно поза виробництвом.

Загальна криза адміністративної економіки викликала потребу в переоцінці ролі кооперативної власності та колективних форм господарювання у формуванні сучасної соціально-економічної системи, усвідомлення необхідності створення рівноправних умов для їх розвитку. Великі надії щодо стимулювання економічних реформ покладали на розвиток кооперативної власності завдяки активізації ринку, створенню можливості самореалізації для підприємливих людей, посиленню зв'язку між їхнім добробутом та економічною активністю. Зростало розуміння того, що "без розвитку кооперативного сектору в економіці не може бути майбутнього" [20, с. 48]. З'явилась ідея: відтворити діяльність кооперативів на якісно новому рівні: висококультурної, широко інтегрованої як внутрішньосистемно, так і з підприємствами державного сектору [1, с. 32].

У травні 1988 р. було ухвалено Закон "Про кооперацію в СРСР", згідно з яким кооперативи розглядали як єдино допустиму форму організації приватного бізнесу. Втім намагання використати кооперативний сектор як плацдарм "перебудови" планової економіки для переходу до ринку загалом успіху не мало. На практиці ідеї розвитку кооперації поступилися ідеям розвитку орендних відносин, регіонального госпрозрахунку тощо [2]. Кооперативи, що виникали як придатки до державних підприємств, досить часто використовували для збагачення керівного корпусу внаслідок привласнення результатів господарської діяльності шляхом використання державних засобів виробництва. Таким чином, новостворені кооперативи поступово вросли в панівну адміністративно-командну систему, набуваючи спотворених рис.

Внаслідок, виступаючи кооперативними за формою, деформовані кооперативні системи стали переважно квазі-, тобто напівкооперативними, часом перетворившись на приватні за змістом структури. Проблема актуалізувалась через орієнтацію державної політики на розвиток великого приватного бізнесу та

відсутність реальної підтримки кооперативного сектору економіки. У 1990-2000-х роках недостатнє врахування в процесі реформування генетичної природи кооперативних систем спричинило їх спотворення як специфічної економічної структури та деформувало в певних напрямках. Внаслідок цього українська кооперація набула псевдокооперативних форм, що насамперед виразилось в надмірній економізації кооперативних систем. Під впливом стихійних ринкових процесів кооперація значною мірою підпала під вплив ринкових критеріїв, коли провідну роль у функціонуванні відіграє отримання прибутку, а приватні інтереси є вищими за громадські. Але це загрожує їй повним виродженням.

Відповідно, Закон СРСР "Про кооперацію" не тільки не відродив істинної природи кооперативів, але й створив умови для виникнення псевдокооперативів, які використовували для легалізації бізнесу, який на той час було заборонено, і отримання прибутків [4, с. 28]. У кінці 1980-х років у постсоціалістичних економіках через організацію кооперативів відбувалось становлення приватної власності. Кооперативи горбачовської перебудови мали виразні риси приватних підприємств, стали своєрідною формою легалізації підприємницької діяльності та первинного нагромадження коштів псевдокооператорами. Чисельність найманих працівників на цих підприємствах часто перевищувала кількість членів кооперативів. Члени кооперативу при цьому виступали як власники, а іноді як підприємці, а основні виробничі функції виконували наймані працівники. Такі ж тенденції були характерні для кооперативного сектору інших країн Східної Європи (і Китаю).

Отже, тривале панування командно-адміністративної системи деформували всі сфери кооперативних систем. З позицій деформацій в економічному, соціальному, духовному та політичному аспектах можна виокремити чотири типи деформованих кооперативних систем з деформованою: 1) економічною сферою; 2) соціальною сферою; 3) духовною сферою; 4) політичною сферою [13, с. 212].

Відповідно до ступеня інтенсивності та широти деформації доцільно виділити три типи кооперативних систем. Насамперед це системи з рівномірним розвитком усіх сфер. Їх можна кваліфікувати як недеформовані, або кооперативні системи з нульовим рівнем деформації. Їх можна визначити як досконалі кооперативні системи. Здебільшого такий тип кооперативних систем є лише концептуальним, суто теоретичним, оскільки на практиці вони майже відсутні, навіть якщо говорити про розвинену ринкову економіку. Другим типом кооперативних систем є кооперативні системи, що характеризуються частковою деформацією – однієї або кількох, але не всіх сфер. На відміну від недеформованих (з нульовою деформацією), такі системи достатньо поширені та є реальними кооперативними системами. Вони представлені квазікооперативними та мультіквазікооперативними кооперативними системами. До третього типу відносять тотально деформовані кооперативні системи з всебічною деформацією всіх сфер. У таких системах, які по суті є недосконалими, деформовані всі сфери: економічна, соціальна, духовна та політична [13, с. 214].

У командно-адміністративній системі кооперативні системи за своїм характером були близькими до тотально деформованих. У них недорозвиненою була як економічна, так і соціальна, духовна та політична сфери. Для економічної сфери кооперативних систем характерними були монополізм зі сторони дер-

жави, надмірна економізація розвитку та функціонування, для соціально-духовної – "розмитість" соціальної мети і соціального ідеалу кооперативного розвитку, для політичної – панування адміністративних методів управління. Недосконалий характер кооперативних систем в умовах командно-адміністративної економіки зумовив потребу її реформування у трансформаційний період.

Висновки. У командно-адміністративній економіці кооперативні системи функціонували на основі суспільної соціалістичної, тобто державної власності. Це в основі зумовило їхню деформацію. На практиці це означало підміну колективних інтересів членів кооперативних організацій відомчими чи державними, в таких умовах сформувалось відчуження членів кооперативу як від власності, так і від управління. Тим більше, проголошений в радянський час курс державної політики на поступове зближення та злиття колективної власності із загальнонародної зумовив тотальну деформацію, тобто деформацію в економічному, соціальному, духовному та політичному аспектах. Цю специфіку кооперативних систем у командно-адміністративній системі необхідно враховувати в наукових дослідженнях трансформаційного періоду національної економіки.

Література

1. Абалкин Л. Возрождение кооперации / Л. Абалкин // Проблемы мира и социализма. – 1988. – № 6. – 30-33.
2. Абалкин Л. Потребкооперация должна развиваться не вопреки, а благодаря / Л. Абалкин // Российская кооперация, 2010, 15 июля.
3. Апопій В. Нові кооперативні принципи та проблеми їх застосування в сучасних умовах / В. Апопій, І. Мельник // Українська кооперация: історичні та соціально-економічні аспекти : зб. статей. – Львів. – 1998. – Т. 1. – С. 121-141.
4. Бабенко С.Г. Концептуальні підходи до розвитку національного кооперативного руху у ХХІ столітті / С.Г. Бабенко // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття : зб. наук. праць учасників конференції. – К. : Вид-во "Укоопосвіта", 2001. – С. 28-33.
5. Бабенко С.Г. Про типові деформації кооперативних систем в перехідних економіках // Вісник Львівської комерційної академії. – Сер.: Економічна // Економічні методи і моделі в економіці: теорія і практика : зб. наук. праць (за матер. другої Міжнар. економічної конференції. – Львів: Вид-во "Укоопосвіта". – 2001. – Вип. 11. – С. 226-235.
6. Бабенко С.Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці : монографія / С.Г. Бабенко. – К. : Вид-во "Наук. думка", 2003. – 332 с.
7. Башнянин Г.І. Економічні системи : монографія / Г.І. Башнянин. – Львів : Вид-во ЛКА, 2006. – Т. 1. – 484 с.
8. Башнянин Г.І. Ринкові економічні системи: проблеми становлення, функціональної структуризації і типологізації / Г.І. Башнянин, І.М. Копич, М.П. Слюсарчик. – Львів : Вид-во ЛКА, 2001. – 212 с.
9. Бузгалин А.В. Теория социально-экономических трансформаций. Прошлое, настоящее и будущее экономики "реального социализма" в глобальном постиндустриальном мире / А.В. Бузгалин, А.И. Колганов. – М. : Изд-во ТЕИС, 2003. – 680 с.
10. Буздалов И.Н. Теория и практика социалистической кооперации / И.Н. Буздалов // Кооперация в странах социализма : сб. статей. – М. : Изд-во "Экономика", 1985. – С. 5-25.
11. Гелей С.Д. Кооперация і національне відродження української державності / С.Д. Гелей // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття : зб. наук. праць учасників Міжнар. наук.-прак. конф. – К. : Вид-во "Укоопосвіта", 2001. – С. 73-82.
12. Горбонос Ф.В. Кооперация: методологічні і методичні основи / Ф.В. Горбонос. – Львів : Вид-во ЛАДУ, 2003. – 264 с.
13. Драбовський А.Г. Деформовані кооперативні системи: типи та особливості розвитку / А.Г. Драбовський // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.1. – С. 212-216.
14. Кооперативы сегодня и в будущем / отв. ред. и авт. предисл. В.Ф. Яковлев. – М. : Изд-во "Юридическая литература", 1989. – 302 с.

15. Копич І.М. Проблеми типологізації і кліометричного аналізу систем економічного оцінювання в перехідних економіках / І.М. Копич // Вісник Львівської комерційної академії. – Сер.: Економічна. – Львів : Вид-во "Укоопосвіта". – 1999. – Вип. 6. – С. 23-30.

16. Пантелеймонович А.О. Становлення і розвиток кооперативних організацій аграрного сектору України (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук / А.О. Пантелеймонович. – К., 2009. – 19 с.

17. Пантелеймонович А.О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти : монографія / А.О. Пантелеймонович. – Полтава : Вид-во РВЦ ПУСКУ, 2006. – 227 с.

18. Султанов А.Г. Совершенствование социалистических производственных отношений в деревне / А.Г. Султанов. – Казань : Изд-во казанского Университета, 1970. – 210 с.

19. Туриянский Ю.І. Основні типи капіталізації них ефектів в контексті перехідних економічних систем / Ю.І. Туриянский // Вісник Львівської комерційної академії. – Сер.: Економічна. – Львів : Вид-во "Укоопосвіта". – 2005. – Вип. 17. – С. 61-88.

20. Улыбин К.А. Социалистическая собственность без иллюзий и догм / К.А. Улыбин. – М. : Изд-во "Высш. шк.", 1990. – 64 с.

21. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М. : Изд-во "Советская энциклопедия", 1975. – Т. 2. – 580 с.

22. Zahlen und Fakten der genossenschaftlichen Banken, Waren und Dienstleistungs genossenschaften. – D-G, 1997. – 236 p.

Драбовский А.Г. Деформация кооперативных систем в командно-административной системе

Проанализировано развитие кооперативных систем в командно-административной системе. Установлено, что кооперативные системы в условиях плановой экономики являются несовершенными. Выделены и охарактеризованы типы деформированных кооперативных систем – кооперативные системы с деформированной экономической сферой; кооперативные системы с деформированной социальной сферой; кооперативные системы с деформированной духовной сферой; кооперативные системы с деформированной политической сферой.

Ключевые слова: кооперативные системы, командно-административная система, экономическая, социальная, духовная и политическая деформация, тотальная деформация.

Drabovskiy A.G. The deformation of the co-operative systems in the command-administrative system

The development of the co-operative systems is analyzed in the command-administrative system. Established that the co-operative system in a planned economy is imperfect. The types of the deformed co-operative systems are selected and characterized – the co-operative system of the economic deformation, the co-operative system of the social deformation, the co-operative system of the spiritual deformation, the co-operative system of the political deformation.

Keywords: co-operative systems, command-administrative system, the economic, social, spiritual and political deformation, total deformation.

УДК 658.14.01

Доц. С.Т. Дуда, канд. екон. наук;
магістрант Т.І. Павук – Львівська КА

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА"

Досліджено економічну природу та поняття "капітал підприємства"; запропоновано авторське тлумачення поняття "капітал підприємств"; визначено, що управління капіталом підприємства, як і весь процес управління, охоплює стратегію і тактику управління.

Ключові слова: капітал, оптимальна структура капіталу підприємства, управління капіталом підприємства, вартість капіталу підприємства.